

ПІДГОТОВКА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОГО ПОХОДУ СЯНОЦЬКИХ ЛАНОВИХ ЖОВНІРІВ У 1653 р.

© Лисейко Я.Б., 2013

Досліджується організація та проведення найму ланових жовнірів Сяноцької землі у 1653 р. Організація походу ланового війська була спричинена небажанням шляхти брати участь у військових діях особисто та через фінансові труднощі у державі. Юридичні підвалини найму та організації ланового війська у 1653 р. були закладені на Вишенському сеймику та зборах сяноччан. В ході найму війська за лановим принципом сяноччани змобілізували 73 вершники та 20 піхотинців.

In this article is investigated how were organized the activities of Lanovo's soldiers and the process of recruitment them on the territory of Sanok land in 1653. The campaign of Lanovo's troops was caused by the refusal of nobility to participate in the military operations as well by some financial difficulties in the country. Legal basis of recruitment and organization of Lanovo's troops were laid in Vyshensky Sejm and during the meetings of Syanok people. The organization by itself and the management of Lanovo's military troops on Sanok land were carried by Syanok gentry. During the recruitment of military troops which was based on Lanovo's principle, Sanok people mobilized 85 horsemen and 20 infantrymen.

Ланова виправа, або мобілізація ланового жовніра кілька разів практикувалася сяноччанами у ході Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Цей тип військового формування став альтернативою класичному посполитому рушенню, коли на заклик короля шляхта повинна була ставати у повному всеозброєнні під хорогву власної округи, звідки під командуванням свого каштеляна та хорунжого йшла під стяг кількох повітів, що підлягали вищому воєначальнику – воєводі [1, s. 165].

Мета роботи – дослідити характер організації та проведення найму ланових жовнірів Сяноцької землі у 1653 р. Ця проблематика є важливою, як з огляду вивчення організації війська локальними органами самоурядування на західноукраїнських землях в середині XVII ст., так і з огляду потреби докладнішого дослідження самої формації ланового жовніра.

Дослідження формації ланового війська перебувало передусім у сфері зацікавлень польських істориків. На організацію ланової виправи у 1653 р. в Руському воєводстві свого часу звернув увагу Владислав Лозинський, який відмітив добре проведення цього заходу мешканцями Сяноцької землі [2, s. 410–414]. Загальну історичну характеристику цій формації дав Мар'ян Кукель [3, s. 40], натомість спеціальним дослідженням діяльності ланового жовніра займався Ян Герлах [4]. Не оминув своєю увагою цю військову формацію також відомий дослідник військової історії Ян Віммер [5, s. 77–80], однак дослідження організації та діяльності формації ланового жовніра на локальному рівні Сяноцької землі ще не піднімалися в історіографії.

Станом на середину XVII ст. вже завершився процес перетворення шляхти із верстви воїнів у верству землевласників, яких насамперед цікавили питання свого економічного зростання, забезпечення непорушності здобутих “золотих вольностей”, а також миру та внутрішньої безпеки. Свідченням цього був занепад інституції посполитого рушення, процес розкладу якого започаткувався ще у кінці XV ст. Однак в умовах безгрошів'я державної казни, неможливості державними властями забезпечити оборону від татарських та розбійницьких нападів на Сяноцьку землю, а також через зловживання та свавілля регулярних військових формувань потреби налагодження оборони краю та утримання ефективного війська зберігали свою актуальність.

Як наслідок, за ініціативи сяноцької шляхти вже у 30-х рр. XVII ст. з'явилися перші прецеденти найму повітового війська – військових загонів, які шляхта наймала для вирішення проблем оборони Сяноцької землі [6, s. 319–320].

У вирі військово-політичних катаклізмів другої половини XVII ст. сяноцька шляхта знову була змушена взятися за зброю у ході оголошених посполитих рушень 1648, 1651, 1653, 1655, 1660, 1672 рр. [7, с. 41]. Однак небажання шляхти воювати особисто зумовило те, що альтернативою традиційному посполитому рушенню в окремих випадках ставало проведення так званої ланової військової виправи, – коли із певної кількості ланів, чи будинків (у містах), незалежно від форми власності, мав рекрутуватися кінний або піший воїн [8, s. 210]. З цих воїнів формувалася хорогва, яка, залежно від цілей, використовувалась як для загальнодержавних потреб, так і для потреб локальної оборони.

Один із перших прецедентів оголошення ланової виправи у Сяноцькій землі, зрештою як і в усій Речі Посполитій, відбувся у 1653 р. [9, s. 170]. Тоді сяноцька шляхта не вирушила у військовий похід особисто, а натомість зобов'язалася з кожних 12 ланів спорядити кінного вершника. Сяноцькі міста мали спорядити одного пішого гайдука з кожних 20 дворич [10, s. 123].

На відміну від майбутніх організацій ланової виправи, найм ланового жовніра у Руському воєводстві у 1653 р. не регулювався сеймовими конституціями, а натомість його організація спиралась виключно на сеймові рішення руської шляхти [6, s. 275].

Рішення про найм ланового війська було прийнято 5 травня 1653 р. на Вишенському сеймику, коли шляхта Руського воєводства дала згоду здійснити найм війська за рахунок “жовніра, спорядженого з лану” із шляхетських, церковних та міських володінь. Таке рішення шляхта мотивувала тим, що мобілізація війська за принципом найму воїна з певної кількості ланів та будинків (у містах) дасть змогу змобілізувати значну кількість рекрутів, які в подальшому доповнили б наймане державою військо. Однією з причин цього кроку було те, що станом на 1653 р. кількарічні військові дії остаточно вичерпали фінансові можливості як держави, так і шляхетського стану. Найм було вирішено провести до 10 червня 1653 р. Цього дня сяноччани мали провести огляд ланових жовнірів під Сяноком, де традиційно відбувався збір посполитого рушення Сяноцької землі, перевіривши їхню боєготовність та озброєння [10, s. 123].

Оскільки характер ланового війська був найманим і створювалось воно за рахунок зібраних поборів, вагому роль у процесі набору ланового війська відігравали збирачі відповідних податків та зборів. Для Сяноцької землі Вишенський сеймик таким збирачем обрав Петра Полянського – представника місцевої шляхетсько-князівської родини із середнім достатком.

Ротмістр хорогви сяноцьких ланових жовнірів мав бути обраний під час зборів та огляду війська. Його призначав сяноцький підкоморій (ним в цей час був Анджей Стано [11, s. 278]), також завданням підкоморія було укладення реєстру учасників створюваної хорогви. Утримання ротмістра вираховувалося за принципом 12 злотих від кожного підвладного йому жовніра, або по одному злотому з лану [10, s. 123].

Сеймикове рішення від 5 травня 1653 р. регламентувало також вимоги до ланового жовніра. Шляхта споряджала у похід вершників, а міста – піхотинців, які виступали в похід у всеозброєнні та забезпечувалися на тривалий час необхідним продовольством [10, s. 123].

На увагу заслуговує сам механізм найму ланового жовніра. Так, у разі, якщо землевласник мав недостатньо ланів, щоби рекрутувати з їхньої кількості воїна, то з цією метою він повинен був об'єднатися з іншими шляхтичами, своїми сусідами [10, s. 123]. З огляду на це, у реєстрі сяноцького ланового війська 1653 р. зустрічаємо випадки, коли одного вершника наймали кілька шляхтичів [10, s. 132–134]. Окремо регулювався найм ланового жовніра власниками застав, посесорами, орендарями і шляхтою, яка мала грошовий капітал, що приносив дохід. Власники застав, записаних на землеволодіннях, так само, як і землевласники, мали самостійно спорядити з кожних 12 ланів одного вершника. Наголошувалось, що власники застав мали здійснити найм за рахунок власних коштів, не стягуючи при цьому з селян додаткових зборів. Це вказує на те, що орендарі, завданням яких було одержати якнайшвидше максимальний прибуток з орендованого господарства, намагалися такого роду надзвичайні побори перекласти на плечі підвладного селянства. Знову ж

таки, якщо власник застави тримав у заставі не увесь масток, а лише його частину, то у такому випадку воїна мав споряджати фактичний власник маєтності, а заставник вносив суму із розрахунку 10 злотих від кожної тисячі злотих застави. Орендарів маєтків різної форми власності зобов'язували екіпірувати одного кінного воїна із кожних 20 тис. злотих, на яких була записана оренда маєтку. У разі, якщо орендарі мали записи менших сум, то для найму жовніра вони повинні були скооперуватися з іншими орендарями [10, s. 123].

До найму війська зобов'язувались навіть особи рицарського стану, які не мали земельної власності або проживали у містах, однак лише у тому випадку, якщо вони мали грошовий капітал, з якого одержували прибуток. Їх зобов'язували найняти одного вершника з кожних 12 тис. злотих, які вони мали. Ті ж, хто мав менші суми, мали дати по 10 злотих із кожної тисячі. Якщо обкладена побором на ланового жовніра особа була боржником і не могла внести відповідної суми, то у цій справі повинен був допомогти кредитор. Лише у крайньому разі така особа могла бути внесла меншу від затребуваної суму [10, s. 123].

Механізмом відповідальності за ухилення від сплати побору на ланового жовніра було накладення штрафу, який становив 100 злотих з лану. Згодом, у ході підготовки ланової виправи у Сяноцькій землі у 1653 р. рекрутів не спорядило 10 шляхтичів, три містечка та один купець. Один із шляхтичів – холмський хорунжий Адам Пшонка – пояснював це тим, що спорядив ланового жовніра в іншому воєводстві, де також мав маєтності [10, s. 132–134].

Процедура спорядження ланового жовніра орендарями виглядала дещо інакше, ніж у випадку із землевласниками чи посесорами. Так, кількість жовнірів, які мали спорядити орендарі, визначалася від суми, яку становив предмет оренди. Як наслідок, з кожних 10 тис. зл., записаних на земських маєтках як оренда, міщани, євреї, а також шляхтичі-орендарі мали спорядити одного вершника. У разі, якщо орендар мав запис на меншу суму, ніж 10 тис. зл., то він повинен був кооперуватися з такими самими орендарями [10, s. 124]. У реєстрі ланових жовнірів Сяноцької землі перелік орендарів та їхніх сум вказаний окремо від переліку землевласників та посесорів [10, s. 134]. Загалом виходить, що із загальної суми 90 266 зл. орендарі Сяноцької землі спорядили лише дев'ять вершників.

Своїх жовнірів мали спорядити також сяноцькі міста. З кожних 20 будинків споряджався один піхотинець, натомість євреї, які мешкали у містах, були зобов'язані спорядити одного піхотинця з кожних 10 будинків. Ці піхотинці забезпечувались необхідним обладунком і продовольством. За неявку одного піхотинця передбачався штраф на суму 1000 зл. [10, s. 124]. Цікаво, що деякі містечка, такі як Риманів, Яворничок, Динів, не найняли піхотинців, що вказує на їх важке становище та розруху станом на 1653 р. Інші ж міста разом спорядили 17 піхотинців, ще трьох піхотинців найняли євреї міста Леська. З реєстру випливає, що у порівняно кращому становищі перебували міста Лесько та Кросно, кожне з яких спромоглося з 50 будинків найняти по п'ять піхотинців [10, s. 134].

Судячи з того, що у сеймиковій ухвалі передбачалась умова про заміну шляхтича, який не міг прибути на попис ланового жовніра особисто, його довіреною особою, виходить, що присутність шляхти на цьому пописі мала бути обов'язковою. У день попису шляхта особисто прибувала на місце його проведення із своїми почтами та із квитками про сплату побору на ланового жовніра.

У разі, якщо котрийсь лановий жовнір відмовився би від участі у поході, то ротмістр мав повідомити про це особу, яка спорядила цього жовніра, після чого та мала протягом чотирьох тижнів знайти заміну такому воїну. Якщо жовнір загинув би у поході, то його пан звільнявся від обов'язку екіпірувати нового воїна, а спорядження вбитого повертали пану.

На Вишенському сеймику руська шляхта застерегла умову, що цю військову формування мобілізуватимуть лише у тому випадку, якщо аналогічне рішення приймуть інші воєводства. Якщо ж у інших воєводствах оголосили б посполите рушення, то ланове військо Руського воєводства все одно мало б виступити у похід, однак вже у контексті посполитого рушення [10, s. 124]. Те, що руська шляхта у своїх рішеннях зважала на аналогічні постанови шляхти інших воєводств, було доволі звичною практикою в діяльності Вишенського сеймику [12, с. 10].

10 червня 1653 р. сяноцька шляхта зібралася на з'їзді під Сяноком, де підтвердила свій намір провести найм та мобілізацію ланового жовніра. З'їзд відбувся під куруванням сяноцького підкоморія Анджея Стано. Сяноччани затвердили ротмістром утворюваної хорогви сяноцького шляхтича Франциска Деденського [10, s. 130–131]. Слід звернути увагу на те, що сяноцька шляхта протермінувала час, виділений на підготовку ланової виправи, адже станом на 10 червня 1653 р. вже мав відбутися попис ланового жовніра. Однак це не було чимось надзвичайним, оскільки в ході Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького шляхта не раз затягувала проведення мобілізації війська, збори надзвичайних податків, що було пов'язано із фінансовими труднощами та загальною деморалізацією, виклаканною військовими лихоліттями [2, s. 415–416].

На 30 червня був призначений огляд хорогви ланових жовнірів, який мали провести сяноцький підкоморій, а в разі його відсутності – сяноцький війський Станіслав Гумницький і Владислав Дрогойовський. Після огляду жовніри мали роз'їхатись до своїх панів і чекати універсалу сяноцького підкоморія про вирушення до обозу. Жовнірам заборонялося здійснювати нічліги та стації, натомість усе необхідне продовольство вони мали купувати собі самостійно. Стрийському війському Станіславу Цебровському доручалося здійснити перевірку, чи не ухилився хтось від сплати побору на ланового жовніра і чи не сфальшував хтось кількість оподаткованих ланів або будинків. У разі віднайдень порушень, він мав внести проти порушників позови до суду і домогтися покарання винуватців штрафними санкціями [10, s. 131].

Огляд хорогви ланових жовнірів відбувся у визначені терміни – 30 червня 1653 р. під Сяноком [10, s. 132–134]. Напередодні сяноцький підкоморій Анджей Стано звернувся до сяноцької шляхти з універсалом, у якому закликав, аби вона прибула у визначений термін під Сянок з поборовими квитками та привела на військовий огляд жовнірів [13, с. 722–723]. У ході огляду ланових жовнірів 30 червня 1653 р. був укладений спеціальний реєстр попису ланового жовніра, з якого випливає, що у рекрутуванні ланових жовнірів взяло участь близько 220 шляхтичів, 11 міст та містечок, розташованих у Сяноцькій землі, а також євреї міста Леська. Найбільший почет воїнів у складі 26 вершників спорядив сяноцький староста Франциск Мнішек. Більші почти також рекрутували сяноцький каштелян і белзький староста Александр-Станіслав Белзецький (вісім вершників), сяноцький підкоморій Анджей Стано (п'ять вершників), перемишльський хорунжий Стефан Бал (чотири вершники), Міхал Пелка (три вершники). Переважна більшість шляхти натомість була змушена кооперуватись між собою, аби спорядити одного воїна. Така ситуація відповідає майновому становищу землевласників у Сяноцькій землі, де станом на середину XVII ст. чисельно переважали шляхетські родини, які мали одне поселення або часті у селах, а натомість велике землеволодіння не було характерним для цього краю.

Підрахунки, здійснені на основі аналізу реєстру попису ланових жовнірів Сяноцької землі, показують, що у ході найму війська за лановим принципом сяноччани змобілізували 73 вершники та 20 піхотинців. Якщо порівняти цю цифру із реєстрами посполитих рушень чи військових оказовань сяноцької шляхти, що проводились у XVII ст., то можемо ствердити, що мобілізаційний потенціал ланового жовніра у Сяноцькій землі був доволі посереднім. Для порівняння, кількість учасників військових оказовань сяноцької шляхти, оголошуваних у Сяноцькій землі в 1617–1629 рр., коливалась у межах 50–270 осіб [14, с. 13], у ході посполитого рушення 1648 р. на військовий огляд під Сянок прибуло 267 осіб сяноцької шляхти, включно з почтами місцевих можновладців [10, s. 44]. У зв'язку з турецькою загрозою у 1672 р. на зборі під Сяноком були присутні близько 115 осіб [10, s. 605–606].

Вже 28 липня того ж року король Ян-Казимир наказав сяноцькому підкоморію Анджею Стану, аби хорогва сяноцьких ланових жовнірів зібралася під містечком Заршином у Сяноцькій землі і вирушила до головного військового обозу [13, с. 1326–1325]. Час показав, що окремі землі Руського воєводства, зокрема сусідня до Сяноцької Перемишльська земля, не провели до кінця збір коштів на ланового жовніра. Універсалом від 27 липня 1653 р. король Ян-Казимир скликав Вишенський сеймик у зв'язку із тим, що, незважаючи на розсилення третіх віців на посполите рушення, Руське воєводство так і не спромоглося змобілізувати війська. Перед сеймиком король поставив завдання ухвалити дієві шляхи мобілізації війська, яке вже 10 серпня мало прибути у

головний військовий табір [10, s. 135]. Вже 4 серпня 1653 р. на Вишенському сеймику сяноцька шляхта повідомляла короля, що готова відправити своє військо для послуг держави [10, s. 137]. Отож, порівняно з іншими землями Руського воєводства сяноччани успішно здійснили організацію ланової виправи, у термін приготувавши своїх ланових жовнірів для військових потреб держави.

Мобілізація ланового жовніра відбувалася у ході розпочатого ще з весни 1653 р. Яном-Казимиром нарощення чисельності війська з метою надати допомогу молдавському і волоському господарям у їх боротьбі з Василем Лупулом [9, s. 77]. Власне основним завданням формації ланового жовніра було скласти допомогу найманим військам, які з початку червня 1653 р. збирались під Глинянами. Король розраховував за рахунок ланових жовнірів змобілізувати ще 10 тис. жовнірів [9, s. 78]. У бойових діях лановий жовнір взяв участь у другій половині серпня 1653 р., коли частина польських військ рушила під Сучаву, а основна частина армії на чолі з королем рушила проти військ Б. Хмельницького вглиб українських земель. Лановий жовнір брав участь у боях під Жванцем, які закінчились укладенням Кам'янецького договору Речі Посполитої з Кримським ханством. У цих подіях ланові жовніри проявили себе малодосвідченими у військовій справі та незвиклими до дисципліни. Через пануючий в армії голод, недофінансування та важкі умови ланові жовніри піднімали бунти, а на чутки про наближення татар втікали з військового табору [9, s. 80].

Отож, організація походу ланового війська у Сяноцькій землі у 1653 р. була спричинена небажанням шляхти брати участь у військових діях особисто, через фінансові труднощі у державі, викликані перманентними військовими діями та недостатньою кількістю війська для наступальних операцій. У ході найму та мобілізації ланового жовніра сяноччани спромоглись спорядити 73 вершники та 20 піхотинців. Юридичні підвалини найму та організації ланового війська були закладені на Вишенському сеймику та на зборах сяноччан. Саму організацію та командування хороговою сяноцького ланового війська здійснювала сяноцька шляхта.

1. Kutrzeba S. *Historza ustroju Polski w zarysie. Korona*. – Lwów, 1917. – T. I. – 292 s. 2. Łoziński W. *“Prawem i lewem”*. *Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII w.* – Lwów, 1913. – T. I. – 483 s. 3. Kukiel M. *Zarys historii wojskowości w Polsce*. – Warszawa, 1929. – 200 s. 4. Gerlach J. *Żołnierz łanowy i dymowy w Polsce feudalnej // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – Toruń, 1955. – T. VI. – Zesz. 1–4. 5. Wimmer J. *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*. – Warszawa, 1965. – 385 s. 6. Kupisz D. *Wojska powiatowe samorządów Małopolski i Rusi Czerwonej w latach 1572–1717*. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008. – 468 s. 7. Луцейко Я. *Військові формування Сяноцької землі у XVII ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” “Держава та армія”*. – 2011. – № 693. – С. 40–45. 8. Bardach J., Leśnodorski B., Pietrzak M. *Historia państwa i prawa polskiego*. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1984. – 587 s. 9. Wimmer J. *Wojsko / Jan Wimmer // Polska XVII wieku. Państwo-społeczeństwo-kultura*. – Warszawa, 1972. – S. 162–210. 10. *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum t. zw. Bernardyńskiego we Lwowie, wydane staraniem Galicyjskiego Wydziału krajowego / Antoni Prochaska*. – Lwów, 1911. – T. XXI. – 753 s. 11. *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemia halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / Oprac. K. Przyboś*. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1987. – 415 s. 12. Вінниченко О. *Позиція шляхти Руського воєводства щодо соціально-економічного та політичного стану Речі Посполитої в другій чверті XVII ст. (За матеріалами інструкції вишенського сеймика послам на сейми 1632–1647 років) // Україна модерна*. – Львів, 1999. – Ч. 2–3. – С. 7–36. 13. *Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 15. Сяноцький гродський суд, оп. 1, спр. 166*. 14. Вінниченко О. *Переписи посполитого рушення шляхти Сяноцької землі в 1617–1629 рр. // Вісник Львівського національного університету імені Івана Франка. Історична серія*. – Вип. 37/2. – Львів, 2002. – С. 13–48.